

mankind directly affect the social aspects and aspects that reveal the vital content, the existence of man and humanity. Moreover, the historical peculiarity of the modern formulation of these questions lies in the fact that, objectively (due to the internal logic of spontaneous development of world civilization as a whole), they become questions of the boundaries of human existence and the possibilities of life itself on Earth. In the context of the aggravation of the global problems of modern times, humanity began to feel trapped by chance and hostage to technology – atomic, computer, and others.

Thus, at the present stage, when the necessity of transition from the spontaneous to the conscious nature of social practice becomes not only an obvious social truth but also a technological requirement of the era, the social need for social and philosophical awareness of the essence and human content of technology, ways of its evolution and use in the interests of man.

Innovative processes in the social sphere determined the application of a technological approach to it. In our time, technological approach has become an integral feature of all modern social activities. The corresponding conceptual space is also defined.

Key words: technology, innovative technology, social engineering, social management, social technology robotics technology.

Отримано 23.04.2018

УДК 37.013.42:17.035.1

Л. П. Мельник
mludmila706@gmail.com
О. М. Чайковська
chaikovska.oksana@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-ДІАГНОСТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Мельник Л. П., Чайковська О. М. Теоретико-діагностичний аспект дослідження просоціальної поведінки в умовах позашкільного освітнього середовища. У статті проаналізовано теоретичний аспект дослідження просоціальної поведінки в умовах позашкільного освітнього середовища. Зроблено огляд робіт вчених щодо проблем формування про соціальної поведінки, розглянуто визначення просоціальної поведінки.

У процесі вивчення наукової літератури розглянуто форми та модель активації просоціальної поведінки.

Проаналізовано емпатію як одну з найважливіших умов прояву просоціальної (альтруїстичної) поведінки. Розглянуто модель різних компонентів просоціальної поведінки, а саме: модель «емпатія-альтруїзм», модель «егоїзм-альтруїзм», модель прийняття морального рішення, модель «моральної поведінки», модель «перспектива турботи». Встановлено, що представлені моделі відображають багатовекторність особливостей просоціальної поведінки.

У структурі просоціальної поведінки визначено основні складові: гуманістичні установки на взаємодію, емпатійні здібності (здатність людини емоційно відгукуватися на переживання іншого), моральна поведінка (моральні цінності, моральні дії, особистісні цінності) та альтруїзм (безкорислива діяльність й допомога людям).

Запропоновано діагностичний інструментарій для визначення особливостей просоціальної поведінки в учнів молодшого шкільного віку, підліткового та юнацького вікового періоду.

Ключові слова: просоціальна поведінка, позашкільний заклад, емпатія, емпатійні здібності, альтруїзм, моральна поведінка, егоїзм, підлітки, ранній юнацький вік, молодший шкільний вік, інструментарій.

Мельник Л. Ф., Чайковская О. Н. Теоретико-диагностический аспект исследования просоциального поведения в условиях внешкольной образовательной среды. В статье проанализирован теоретический аспект исследования просоциального поведения в условиях внешкольной образовательной среды. Сделан обзор работ ученых по проблемам формирования просоциального поведения, рассмотрены определения просоциального поведения.

В процессе изучения научной литературы рассмотрены формы и модель активации просоциального поведения.

Проанализирована эмпатия как одна из важнейших условий просоциального (альтруистического) поведения. Рассмотрена модель различных компонентов просоциального поведения, а именно: модель «эмпатия-альтруизм», модель «эгоизм-альтруизм», модель принятия морального решения, модель «морального поведения», модель «перспектива заботы». Установлено, что представленные модели отражают многовекторность особенностей просоциального поведения.

В структуре просоциального поведения определены основные составляющие: гуманистические установки на взаимодействие, эмпатийные способности (способность человека эмоционально отзываться на переживания другого), моральное поведение (нравственные ценности, нравственные действия, личностные ценности) и альтруизм (бескорыстная деятельность и помощь людям).

Предложен диагностический инструментарий для определения особенностей просоциального поведения учащихся младшего школьного возраста, подросткового и юношеского возрастного периода.

Ключевые слова: просоциальное поведение, внешкольное учреждение, эмпатия, эмпатийные способности, альтруизм, моральное поведение, эгоизм, подростки, ранний юношеский возраст, младший школьный возраст, инструментарий.

Постановка проблеми. Серед педагогічних проблем, що мають широке інтегративне поле, питання виникнення і розвитку просоціальної стратегії займає одне з провідних місць. В психологічній науці проблемі просоціальної поведінки приділяється менше уваги, ніж проблемі асоціальної поведінки. Українська психологія ще тільки долучається до вивчення просоціальних аспектів буття людини в світі. Дуже важливою та актуальною є проблема психологічного аналізу просоціальної інтеракції та формування даної форми поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему просоціальної поведінки розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, такі як К. Абульханова-Славська, В. Абраменкова, С. Адлер, Дж. Бендор, Б. Братусь, Дж. Вотсон, В. Джеймс, В. Занден, К. Кесслер, Р. Крамер, П. Кропоткін, В. Куницина, Ч. Кулі, О. Леонт'єв, А. Маслоу, Л. Пеннер, Д. Рейнгольд, С. Рубінштейн, В. Русалов, Г. Сельє, С. Стоун, Р. Тріверс, Д. Трудіан, С. Фріске, В. Франкл, Д. Хей, Р. Чалдіні, Б. Шленкер, В. Ядов та інші. Праці цих учених вказували на важливість вивчення проявів просоціальної поведінки, чинників її формування. Аналіз отриманого теоретичного аналізу засвідчив актуальність вивчення проблеми у позашкільному навчальному закладі.

Проте в психолого-педагогічній літературі недостатньо досліджена проблема формування просоціальної поведінки в умовах освітнього середовища позашкільного закладу, недостатньо розроблені зміст, форми й методи ефективної діагностичної роботи.

Метою статті є аналіз теоретико-діагностичного аспекту дослідження просоціальної поведінки в умовах позашкільного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність формування просоціальної поведінки є важливим соціальним явищем на сучасному етапі розвитку суспільства.

Інтерес науковців до даного виду поведінки людей, яка спрямована не на причинення шкоди іншим, а на надання їм допомоги прослідковується в працях, починаючи з середини ХХ століття. Проте і досі не склалося єдиного визначення цього феномену, не розкриті механізми його формування і чинники, що лежать в основі його прояву.

У науці існує безліч понять, що відображають поведінку по наданню допомоги – «просоціальна поведінка», «альтруїстична поведінка», «гуманні взаємини». У зарубіжних дослідженнях для опису цього виду поведінки частіше всього використовують термін «просоціальна поведінка», оскільки його значення є ширшим по відношенню до інших.

У спеціальній психологічній літературі просоціальна поведінка визначається як дії, що спрямовані на благо суспільства і реалізується

організацією, окремою людиною безкорисливо, без розрахунків на винагороду. Розуміння ж того, що саме є благом для суспільства, залежить від культурних цінностей людини.

Розглянемо значення слова «просоціальний»: лат. pro – означає дії в інтересах когось, socialis – суспільний. Таким чином, просоціальна поведінка – це дії спрямовані на те, щоб приносити користь іншій людині, суспільству і є широким поняттям, тобто така поведінка, яка включає дії, які позитивно оцінюються суспільством. Це поведінка, в основі якої лежить пріоритетність моральних норм і громадських інтересів у порівнянні з власними інтересами і вона не є вродженою, але є результатом розвитку людини.

Діапазон визначень просоціальної поведінки достатньо широкий, і, зокрема означає:

– будь-які дії з метою принести користь іншому суспільству (Е. Аронсон, Т. Уілсон) [1];

– дії, що приносять користь іншим людям, способи реагування на людей, які проявляють симпатію, співпрацю, допомогу, альтруїзм (В. Занден, В. Джеймс) [8];

– вчинки, що здійснюються однією людиною для іншої і заради її користі (Р. Чалдіні) [5];

– поведінка, що приносить вигоду іншій людині; вона включає в себе такі дії, які є співробітницькими (М. Айзенк) [2];

– будь-які дії здійснені з метою принести користь іншій істоті; людина може діяти просоціально заради власної вигоди або її дії можуть бути продиктовані виключно бажанням принести користь іншій людині безкорисливо (Е. Аронсон, Т. Уілсон, Р. Ейкерт) [1].

Отож, в науковій літературі просоціальну поведінку розглядають як поведінку індивіда, що орієнтована на благополуччя інших, надання їм допомоги [3]. Просоціальна поведінка трактується досить широко й не зводиться до однієї фіксованої моделі поведінки. На думку зарубіжних дослідників, просоціальна поведінка являє собою дії, які корисні іншим людям, а також форми поведінки, що включають в себе симпатію, співробітництво, допомогу, сприяння, альтруїзм (В. Джеймс, В. Занден, Л. Мерфі, Р. Чалдіні).

Форми просоціальної поведінки різноманітні: від простої люб'язності до серйозної благодійної допомоги. Деякі психологи вважають, що в основі такої поведінки формується особливий мотив, і називають його мотивом альтруїзму (мотивом допомоги, мотивом турботи про інших людей) [3]. При альтруїстичній поведінці акти турботи про інших людей здійснюються за власним переконанням людини, без будь-якого розрахунку або тиску з боку.

Модель активації просоціальної поведінки запропонував С. Шварц. Вона передбачає п'ять послідовних етапів процесу альтруїзму: 1) увага (ця фаза передбачає усвідомлення чужого горя, вибір ефективних альтруїстичних дій); 2) мотивація (пов'язана зі створенням персональної норми на основі соціальних цінностей і подальшим

виникненням почуття морального обов'язку); 3) оцінка (передбачає оцінку потенційних нагород і витрат: соціальних (осуд), фізичних (наприклад, біль); 4) захист (наприклад від персональної відповідальності чи від усвідомлення важливості персональної альтруїстичної поведінки; 5) вчинок [6].

Ще одним аспектом є емпатія. Основна інтерпретація емпатії у трактуванні вітчизняних дослідників зводиться, як правило, до здатності людини емоційно відгукуватися на переживання іншого.

Багато досліджень розглядають емпатію як одну з найважливіших умов прояву просоціальної (альтруїстичної) поведінки (В. Аїкс, К. Бетсон, Т. Гаврилова, Д. Гоулман, І. Юсупов та ін.). Проте установка на емпатійне реагування не означає просоціальну спрямованість особистості в цілому. Емпатія, досягнувши своєї вираженості в підлітковому віці, є лише стимулятором просоціальної поведінки в подальшому особистісному розвитку. І.М. Юсупов вважає, що стимулювання у досліджуваних емпатійних переживань може сприяти формуванню просоціальної поведінки [7].

При розгляді просоціальної поведінки зарубіжними дослідниками акцент ставиться на модель різних компонентів просоціальної поведінки.

– Модель «емпатія-альтруїзм». Грунтована на ідеях К. Бетсона, який вказує, що люди допомагають іншим не лише з егоїстичних мотивів. Іноді мотиви поведінки бувають чисто альтруїстичними, коли єдина мета – допомогти іншій людині безкорисливо. Він вважає, що якщо людина відчуває емпатію по відношенню до іншої людини, то допомога виявляється чисто з альтруїстичних мотивів.

Пізніше С. Watson та N. Eisenberg стверджували, що по-перше емпатія через симпатію призводить до альтруїзму, і по-друге, особистий дистрес призводить до просоціальної поведінки, яка мотивована егоїзмом, щоб полегшити власний негативний емоційний стан. Подальші дослідження К. Бетсона дозволяють зробити висновок про те, що істинний альтруїзм з'являється тоді, коли людина відчуває емпатію по відношенню до людини, яка потребує допомоги [4, с.25].

Слід зазначити, що в сучасній психологічній літературі щодо даного поняття існує надзвичайно багато поглядів і думок. Так, наприклад, Н.В. Кухтова вважає, що просоціальній поведінці властиві наступні моделі:

– Модель «егоїзм-альтруїзм». Ця модель знаходить застосування в теорії по відношенню до проблеми просоціальної мотивації. Якщо ж досягнутий результат нижче рівня персонального стандарту справедливості, проявляється егоїстична орієнтація, яка домінує над просоціальним прагненням.

– Модель прийняття морального рішення. Дана модель передбачає наступні аспекти моральної дії: моральні рішення, які ведуть до міжособистісних взаємодій і в майбутньому приносять благо іншим людям; прийняття рішення являються моральними в тому випадку, коли людина визнає себе відповідальною особою.

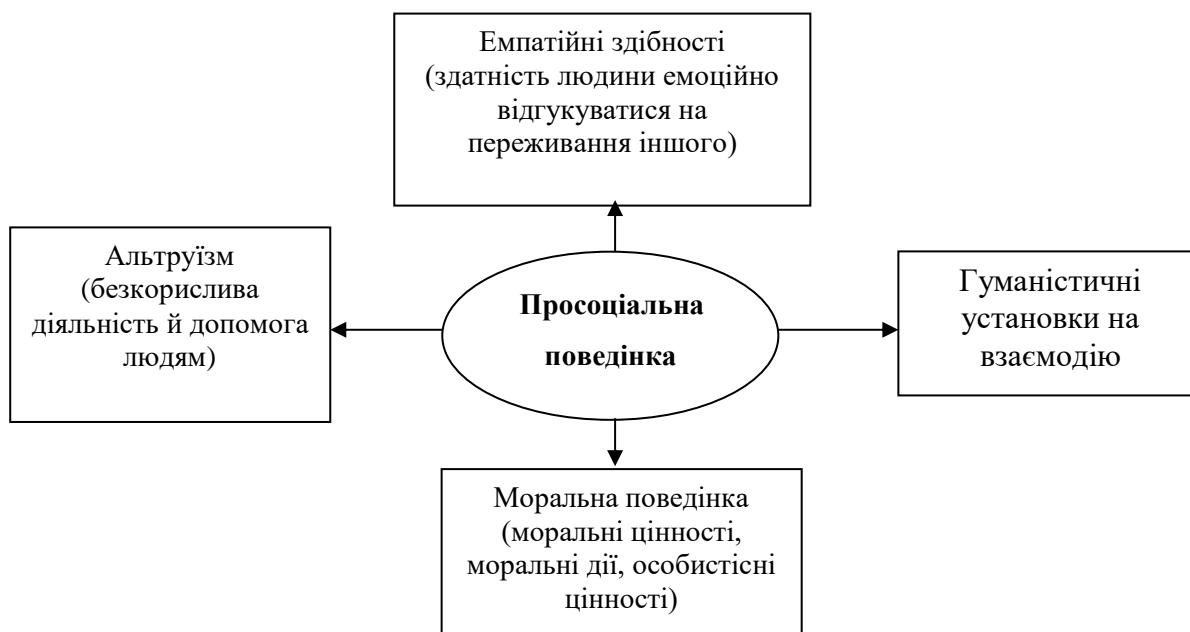
– Модель «Моральної поведінки» передбачає наступні компоненти психологічних теорій, які сприяють розвитку цієї моделі: моральна чутливість, моральне міркування (доказ, умовивід), моральна мотивація і моральний характер – постійний прояв моральної поведінки, тобто стійкість подолання перешкод для прояву просоціальної поведінки.

– Модель «Перспектива турботи». Надання допомоги проявами турботи вивчалось у працях зарубіжних дослідників (Gorther, Leininger, Rawnsley, Watson). Вони вважали, що надання допомоги – це високо розвинене уміння, яке будується на психосоціальному, духовному і фізіологічному розумінні себе та інших. Дана модель складається з трьох компонентів: когнітивного, вольового, емоційного. *Когнітивним компонентом* турботи є емпатія, яка розглядається як взаємні відносини, які дозволяють розпізнати, знати і розуміти почуття іншої людини. Емпатія потребує двохсторонньої комунікації. Альтруїзм являється *вольовим компонентом* турботи і схильністю діяти на основі сприйнятих проблем іншої людини. *Емоційний компонент* – співчуття – пов'язаний з емпатією через гуманність, як турботливі взаємини про іншу людину для зменшення її страждань [4, с. 26-32].

Вважаємо, що представлені моделі відображають багатовекторність особливостей просоціальної поведінки.

На основі розглянутих досліджень просоціальної поведінки (Н.В. Кухтова, Н.В. Молчанова, Р.М. Шаміонов та ін.), ми приймаємо визначення, згідно з яким просоціальна поведінка розглядається як сукупність змістовних (якості і властивості особистості) і динамічних (мотивація) характеристик особистості, що визначають схильність до надання допомоги оточуючим і готовність приносити користь іншим людям і суспільству в цілому.

Підсумком теоретичного аналізу стало визначення структури про соціальної поведінки (рис. 1.):

Рис.1. Структура просоціальної поведінки особистості

У структурі просоціальної поведінки визначені основні складові: гуманістичні установки на взаємодію, емпатійні здібності (здатність людини емоційно відгукуватися на переживання іншого), моральна поведінка (моральні цінності, моральні дії, особистісні цінності) та альтруїзм (безкорислива діяльність й допомога людям).

На основі узагальнення власного досвіду пропонуємо відповідний діагностичний інструментарій для дослідження особливостей просоціальної поведінки в учнів позашкільного закладу, які відображені у таблиці 1.

Таблиця 1

Методики діагностико-емпіричного дослідження особливостей просоціальної поведінки у вихованців позашкільного закладу

Назва, автор	Зміст
Методика «Вимірювання просоціальних тенденцій» (Г. Карло і Б.А. Рэндалл, адаптов. Л.П. Мельник).	Вивчення проявів просоціальної поведінки через оцінку шести різних типів просоціальної поведінки.
Методика «Соціальні норми просоціальної поведінки» (І.А. Фурманов, Н.В. Кухтова, адаптов. Л.П. Мельник).	Вивчення позицій присвоєння соціальних норм і побудови міжособистісних відносин на основі чотирьох видів норм, що впливають на просоціальну спрямованість поведінки.
Методика «Ціннісний опитувальник Шварца» (частина друга) (С.Шварц).	Дослідження динаміки змін цінностей.
Діагностика рівня емпатії (І.М.Юсупов).	Діагностує рівень емпатії у широкому діапазоні – від низького, що утруднює взаємодію з оточуючими, до надто високого, пов'язаного з комплексом особистої провини та хворобливим співпереживанням.
Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребній сфері. (О.Ф. Потьомкіна).	Шкала А «Виявлення установок, спрямованих на “альтруїзм–егоїзм”». Вивчення мотиваційних установок особистості на альтруїзм.
Діагностика рівня емпатійних здібностей(методика проєктивного типу «Незавершені речення»).	Діагностує особливості емпатійного ставлення молодших школярів до дорослого, однолітка, тварини, природи в цілому.

Методи дослідження добиралися з урахуванням необхідності в отриманні якомога повнішої інформації про включених до вибірки

вихованців позашкільного закладу, а саме: про сформованість в учнів підліткового та юнацького віку просоціальних тенденцій та визначення рівня емпатійних здібностей в учнів молодшого шкільного віку.

Висновки. Вважаємо, що застосування запропонованого діагностичного інструментарію дасть змогу визначити особливості просоціальної поведінки в учнів позашкільного навчального закладу.

Список використаних джерел

1. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2004р. – 560с.
2. Айзенк М. Психология для начинающих / М.Айзенк. – СПб.: Питер, 2004.– 384 с.
3. Психология: Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., Исправл. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
4. Просоциальное поведение мигрантов и принимающего населения в условиях межкультурного взаимодействия: монография / Н.В. Кухтова и др.; под ред. Н.В. Кухтовой. –Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2014. –160 с.
5. Чалдини Р. Социальная психология. Пойми других, чтобы понять себя! / Р.Чалдини, Д. Кенрик, С.Нейберг. –СПб.: Прайм-Еврознак, 2002.– 256 с.
6. Шварц Ш. Культурные ценности ориентации: природа и следствия национальных различий / Ш.Шварц // Психология. Журнал высшей школы экономики. – 2008. –Т.5. – № 2.– С. 37-67.
7. Юсупов И.М. Психология взаимопонимания / И.М.Юсупов. – Казань: Татар, кн. изд-во, 1991. – 192 с.
8. Zanden V. Social psychology. Text. / V. Zanden, W. James // 4-th ed. N.Y.: McGraw-Hill, Inc., 1987.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Aronson E. Socialnaia psikhologiiia. Psikhologichiskie zakony povedeniia cheloveka v sociume [Social psychology. Psychological laws of person's behavior in society] / edited by E.Aronson, T.Wilson, R.Eikert. – St. Petersburg: Praim-Evroznak, 2004 – 560 p. (in Russian)
2. Aizenk M. Psikhologiiia dlia nachinaiushchikh [Psychology for beginners] – St. Petersburg: Piter, 2004. – 384 p. (in Russian)
3. Psikhologiiia: Slovar [Psychology: Dictionary] / edited by A.V.Petrovskii and M.G.Yaroshevsky. – 2nd edition. – М.: Politizdat, 1990. – 494 p. (in Russian).
4. Prosotsialnoe povidenie migrantov I prinimaiyshchego naseleniia v usloviakh mezhkulturnogo vzaimodeistviia: monografiia [Prosocial behaviour of migrants and accepting population in circumstances of international interaction: monography] / N.V.Kukhtova and others; edited by

N.V.Kukhtova. – Vitebsk: Vitebsk State University after P.M.Masherov, 2014. – 160 p. (in Russian).

5. Chaldini R. Sotsialnaia psikhologiiia. Poimi drugikh, chtoby poniat sebja! [Social psychology. Understand the others to understand yourself!] / edited by R.Chaldini, D.Kendrik, S.Neiberg. – St. Petersburg: Praim-Evroznak, 2002. – 256 p. (in Russian)

6. Sh. Schwartz. Kulturnye tsennosti orientatsii: priroda i sledstviia natsionalnykh razlichii [Cultural values of orientation: nature and consequences of national differences] / edited by Sh. Schwartz // Psychology. Journal of higher school of economics, 2008. – V.5. – #2. – P. 37-67. (in Russian)

7. Yusupov I.M. Psikhologiiia vzaimoponimaniia [Psychology of mutual understanding] / edited by I.M.Yusupov. – Kazan: Tatar, book publishing, 1991. – 192 p. (in Russian)

8. Zanden V. Social psychology. Text. / V. Zanden, W. James // 4-th ed. N.Y.: McGraw-Hill, Inc., 1987. – 646 p.

Melnyk L., Chaikovska O. Theoretically diagnostic aspect of prosocial behavior investigation under the conditions of out-of-school educational environment. Theoretical aspect of the investigation of prosocial behavior under the conditions of out-of-school educational environment is analyzed in the article. An overview of the scientists' works concerning the formation problems of prosocial behavior is made; the definition of prosocial behavior is distinguished.

Forms and patterns of prosocial behavior activation are considered in the process of scientific literature studying.

Empathy as one of the most important conditions of prosocial (altruistic) behavior expression is analyzed. The patterns of different components of prosocial behavior such as pattern "empathy-altruism", pattern "egoism-altruism", pattern of moral decision accepting, pattern of "moral behavior", pattern of care perspective are distinguished. It was determined that these patterns show multi-vector nature of prosocial behavior features.

The main components such as humanistic adjustment for interaction, empathic abilities (person's ability to respond emotionally to another person's worries), moral behavior (moral values, moral actions, personal values) and altruism (selfless activity and assistance to people) are distinguished in the structure of prosocial behavior.

Diagnostic instrumentarium for defining of prosocial behavior features in students of young school age, teenage and juvenile age is suggested.

Key words: prosocial behavior, out-of-school establishment, empathy, empathic abilities, altruism, moral behavior, egoism, teenagers, early juvenile age, young school age, instrumentarium.

Отримано 21.03.2018